MAHMUDXO'JA BEHBUDIY VA "OYNA" JURNALINING SIYOSIY-MA'RIFIY AHAMIYATI

Mamazoxirova Gulhayo Bahodirjon qizi
Tadqiqotchi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Mahmudxo'ja Behbudiyning jadidchilik harakatidagi o'rni hamda "Oyna" jurnalining siyosiy-ma'rifiy ahamiyati yoritiladi. Jurnal sahifalarida ilgari surilgan milliy uyg'onish, ma'rifatparvarlik, ta'limni isloh qilish, xalqning siyosiy ongi va ijtimoiy faolligini oshirishga qaratilgan g'oyalar tahlil qilinadi. Shuningdek, "Oyna" jurnalining o'zbek matbuoti rivoji va milliy tafakkur shakllanishiga qo'shgan hissasi ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Mahmudxo'ja Behbudiy, "Oyna" jurnali, jadidchilik, ma'rifatparvarlik, milliy uyg'onish, siyosiy ong, milliy matbuot

Turkiston ozodlik harakatining buyuk karvonboshisi va serqirra alloma Mahmudxo'ja Behbudiy o'zbek milliy jurnalistikasida jurnalchilik janriga asos solgan yetakchi siymodir. Abdulla Avloniy ushbu nashrning tarixiy qimmatini yuqori baholab, uni "Oyina" maydonga kelgunga qadar chop etilgan barcha davriy nashrlarning eng mukammali va birinchisi deb e'tirof etgan edi. 1913-yilning 20-avgustida Samarqandda faoliyat boshlagan mazkur majalla o'z nomi bilan jamiyat uchun o'zlikni anglash ko'zgusi vazifasini o'tadi. Behbudiy jurnal muqovasida uning nomini o'zbek, tojik, arab va rus tillarida ("Oyina", "Mir'ot", "Ko'zgu", "Зеркало") aks ettirgan bo'lib, bu nafaqat tahririyatning ko'p tillilik siyosatini, balki turli tabaqalar o'rtasida ma'rifiy ko'prik o'rnatish niyatini ham ifodalardi. Arxiv hujjatlariga ko'ra, alloma nashrga ruxsat olish jarayonida ruschadan ham foydalanishni taklif etgan, bu esa mustamlakachi ma'muriyatning roziligini olishda strategik ahamiyat kasb etgan. Jurnalning ilk soni "Samarqand" gazetasiga ilova va hayit bayrami tuhfasi sifatida 24 sahifada chop etilib, tez fursatda taraqqiyparvar ziyolilarning sevimli nashriga aylandi. Sadriddin Ayniyning xotiralarida qayd etilishicha, "Oyina" 1915-yilning iyuniga qadar jami 68 ta soni bilan o'quvchilar qo'liga yetib borgan va qisqa muddat ichida 1720 sahifalik ulkan intellektual meros shakllantirgan. Garchi muharrir jurnal hajmini 32 sahifagacha kengaytirishni rejalashtirgan bo'lsa-da, iqtisodiy va ijtimoiy to'siqlar bunga imkon bermadi. Shunga qaramay, "Oyina" jurnali Turkiston xalqining siyosiy va huquqiy ongini yuksaltirishda, milliy o'zlikni himoya qilishda hamda zamonaviy ilm-fanni targ'ib etishda o'sha davrning eng nufuzli siyosiy-ma'rifiy minbari bo'lib xizmat qildi.

XX asr boshlarida Turkiston ijtimoiy-siyosiy va madaniy taraqqiyotida o'ziga xos o'rin tutgan "Oyina" jurnali ma'rifatparvarlik harakatining eng qudratli minbarlaridan biri bo'lib xizmat qildi. Ushbu nashr o'z nomiga muvofiq ravishda jamiyatdagi mavjud voqea-hodisalarni, xalqning dardu hasratlarini va kelajakdagi maqsadlarini yaqqol aks ettirib berdi. Mahmudxo'ja Behbudiy nafaqat jurnal muharriri, balki millatning chinakam yo'lboshchisi sifatida o'zining sermazmun publitsistik asarlari bilan barchaga o'rnak bo'ldi. Jurnal sahifalaridan o'rin olgan "Ikki emas, to'rt til lozim", "Millatni kim isloh etar?", "Turkiston tarixi kerak", "Tiyotr nadur?" va "Vatanparvarlik kerak" kabi o'nlab maqolalar millatning siyosiy ongi va madaniy dunyoqarashini yuksaltirishga qaratilgan edi. Behbudiy o'z chiqishlarida iqtisodiy islohotlar, til masalasi, tarixni o'rganish va yoshlar tarbiyasi kabi dolzarb muammolarni tahlil qilib, xalqni jaholat botqog'idan chiqishga undadi. Jurnal atrofida Abdurauf Fitrat, Siddiqiy, Hoji Muin, Sadriddin Ayniy va Saidrizo Alizoda kabi davrning eng ilg'or ziyolilari birlashgani bois, nashr qisqa fursatda umummilliy ahamiyatga ega minbarga aylandi. "Oyina" jurnali chorizm mustamlakachilik

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

siyosatining mafkuraviy quroli bo'lgan "Turkiston viloyatining gazeti" va uning boshida turgan N. Ostroumov kabi missionerlarning puch da'volariga qarshi doimiy kurash olib bordi. Xususan, mahalliy xalqning milliy g'ururini kamsitishga qaratilgan "sart" tamg'asiga nisbatan Behbudiyning ilmiy asoslangan raddiyalari milliy o'zlikni himoya qilishda muhim burilish yasadi. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, nashr faoliyati chor ma'murlari va harbiy senzura tomonidan qattiq nazorat qilingan. Arxiv hujjatlariga ko'ra, Birinchi jahon urushi davrida Behbudiy har bir sonni nashrdan chiqishidan oldin harbiy senzura ko'rigidan o'tkazishga va "o'ta maxfiy" ko'rsatmalarga bo'ysunishga majbur bo'lgan. Shunday og'ir tazyiq va cheklovlar sharoitida ham "Oyina" jurnali milliy istiqlol g'oyalarini xalq orasida yoyish, demokratik davlat boshqaruvi madaniyatini shakllantirish va Turkiston ma'rifatparvarlik harakatini yangi bosqichga ko'tarishda beqiyos tarixiy va intellektual vazifani bajardi.

Mahmudxo'ja Behbudiyning ma'rifatparvarlik faoliyati va u asos solgan "Oyina" jurnali Turkiston ijtimoiy-siyosiy tafakkurini yuksaltirishda beqiyos o'rin tutadi. Jurnal tahririyati ustidan o'rnatilgan tsenzura nazorati, ayniqsa, allomaning xorijiy Sharq mamlakatlariga qilgan sayohatidan so'ng yanada kuchaydi. Alloma safar oldidan jurnal mas'uliyatini vaqtincha Saidrizo Alizodaga topshirgan bo'lib, bu boradagi rasmiy ruxsatnomalar va arizalar bugungi kunda O'zbekiston Markaziy davlat arxivida qimmatli hujjat sifatida saqlanmoqda. Nashr faoliyati mustamlakachi ma'murlar va missionerlar tomonidan doimiy bosim ostida bo'lgan. Xususan, missioner G.Andreyev kabi shaxslar o'z chiqishlarida Behbudiy shaxsiga va uning muharrirlik mahoratiga noxolis yondashib, jurnal mazmunini kamsitishga urinishgan. Bunday yondashuvlar mustamlakachilarning "o'lkaga madaniyat keltiruvchi xaloskor" qiyofasidagi soxta qarashlaridan kelib chiqqan bo'lib, keyinchalik bu tushunchalar sovet mafkurasi uchun ham poydevor bo'lib xizmat qildi. "Oyina" jurnalining har bir sahifasi milliy manfaatlarni himoya qilish va xalqning tarixiy xotirasini tiklashga yo'naltirildi . Nashrning ilk sonlaridanoq Sherdor madrasasi kabi me'moriy obidalarimizning tasviri va tarixi, Mirzo Ulug'bek rasadxonasi haqidagi ilmiy-tahliliy maqolalarning berilishi mushtariylarda milliy g'urur va o'zlikni anglash tuyg'usini yuksaltirdi. Behbudiyning sa'y-harakatlari bilan jurnal nafaqat Turkiston hududida, balki Kavkaz, Tatariston, Eron, Turkiya, Afg'oniston va hatto Misr kabi mamlakatlarda ham keng tarqalib, musulmon dunyosi ziyolilari tomonidan sevib mutolaa qilindi. Hoji Muin kabi shogirdlarining e'tiroficha, majalla xalqni g'aflatdan uyg'otishda eng samarali vositaga aylangan edi. Xulosa qilib aytganda, Mahmudxo'ja Behbudiy o'zining irodasi va mablag'i evaziga tashkil etgan "Oyina" jurnali millat qayg'usi, vatan ozodligi va ommaviy ma'rifatparvarlik yo'lidagi kurashning o'chmas timsoli bo'lib qoldi.

Mahmudxo'ja Behbudiyning ma'rifatparvarlik va publitsistik faoliyati Turkiston milliy uyg'onish harakatining g'oyaviy poydevorini tashkil etadi. Alloma tomonidan asos solingan "Oyina" jurnali nafaqat adabiy-ma'rifiy nashr, balki o'lka xalqlarining siyosiy va huquqiy manfaatlarini himoya qiluvchi muhim minbar bo'lib xizmat qildi. Jurnal sahifalarida millat taraqqiyotining fundamental shartlari sifatida ko'p tillilik, til muhofazasi va adabiy tanqid masalalari birinchi darajali mavzular qilib belgilandi. Behbudiy o'zining "Ikki emas, to'rt til lozim" kabi dasturiy maqolalari orqali mintaqa xalqlarini o'z ona tili (o'zbek, tojik) bilan bir qatorda arab, rus va hatto jahon tillarini (masalan, fransuz tili) o'rganishga chorladi . Shu bilan birga, "Sart so'zi majhuldur" kabi tahliliy turkum maqolalarida millatning tarixiy nomini tiklash va sun'iy etnonimlarga zarba berish orqali milliy o'zlikni anglash g'oyasini ilgari surdi. Allomaning 300 ga yaqin ilmiy-publitsistik merosi orasida kommunistik mafkuraning zararli jihatlarini o'sha davrdayoq fosh etgan "Xayrul umuri avsatuho" kabi asarlari uning naqadar uzoqni ko'ruvchi siyosiy arbob bo'lganidan dalolat beradi. Behbudiyning ijtimoiy-siyosiy faoliyati 1917-yilgi tarixiy burilish nuqtasida o'zining cho'qqisiga ko'tarildi. 1906-yildagi "Rusiya

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

musulmonlari ittifoqi" qurultoyidan boshlangan siyosiy yo'l uni Turkiston musulmonlari sho'rosining raisi va Turkiston muxtoriyatining asosiy mafkurachilaridan biriga aylantirdi. U millat ichidagi har qanday firqabozlik va ixtilofga qarshi turib, xalqni yagona demokratik davlatchilik g'oyasi atrofida birlashishga chaqirdi. Biroq muxtoriyatning ag'darilishi va sho'rolar tazyiqi ostida kechgan muzokaralarning besamar yakunlanishi allomani xatarli bir pallaga ro'baro' qildi. 1919-yilning bahorida Shahrisabzda hibsga olinib, Qarshi zindonida fojiali tarzda qatl etilishi milliy ma'rifatparvarlik harakatiga berilgan og'ir zarba bo'ldi. Shunga qaramay, Fitrat, Cho'lpon va Ayniy kabi safdoshlarining marsiyalarida mangu yashagan Behbudiy siymosi bugungi kunda ham jahon ilmiy jamoatchiligi, xususan, AQSh, Germaniya va boshqa mamlakatlar tadqiqotchilari diqqat markazida turibdi. Mustaqil O'zbekistonda alloma xotirasini e'zozlash maqsadida uning nomi ko'cha va bilim dargohlariga berilishi, uning siyosiy va ma'rifiy merosi milliy davlatchilik an'analarimizning ajralmas qismi ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Mahmudxo'ja Behbudiy ijodiy merosida publitsistika shunchaki axborot vositasi emas, balki jamiyatning ma'naviy inqirozi va ijtimoiy illatlarini aniqlab, ularga muolaja ko'rsatuvchi "ma'naviy tabiblik" vazifasini o'tadi. Alloma Turkistonning mustamlakachilik kishanlariga tushib qolish sabablarini chuqur tahlil qilar ekan, millatni qutqarishning yagona quroli sifatida ma'rifatparvarlikni birinchi o'ringa qo'ydi. Uning ma'rifiy publitsistikasi nafaqat gazeta va jurnallarda, balki u yaratgan darsliklarda ham o'z aksini topdi. Xususan, 1906-yilda Sankt-Peterburgda nashr etilgan "Muntaxabi jug'rofiyai umumiy" asari orqali Behbudiy yangi usuldagi maktablarda jug'rofiya fanini o'qitishning hayotiy zaruratini ilmiy asoslab berdi. Alloma jug'rofiyani shunchaki yer haqidagi ilm emas, balki xalqning siyosiy, tarixiy va iqtisodiy dunyoqarashini kengaytiruvchi, dunyo tarkibini tushuntiruvchi fundamental fan deb hisobladi. U "Turkiston viloyatining gazeti" sahifalarida e'lon qilingan "Jug'rofiya ilmi" maqolasida ushbu fanning uch ming yillik taraqqiyot tarixini misol keltirib, uni zamonaviy maktablarning ajralmas qismi bo'lishi lozimligini mutaassib qatlamga tushunarli dalillar bilan uqtirdi. Behbudiy o'z qarashlarining hayotiyligini isbotlash uchun musulmon olamining markazi hisoblangan Arabiston ta'lim tizimidagi tajribalarga tayandi. U Madinai munavvaradagi maktablarda diniy ilmlar bilan bir qatorda zamonaviy fanlar, xususan jug'rofiyaning o'qitilayotganini, arab talabalari Rossiya imperiyasi hududidagi Kaspiy dengizi va uning atrofi haqida batafsil ma'lumotga ega ekanligini hayrat va ibrat bilan bayon qildi. Bu orqali Behbudiy Turkiston ulamolarini ham dunyo ilm-fanidan orqada qolmaslikka, o'tmishdagi musulmon sayyohlari va olimlarining jug'rofiya sohasidagi an'analarini tiklashga chorladi. Uning "Oyina" jurnali tegrasida shakllangan siyosiy-ma'rifiy qarashlari xalqni g'aflatdan uyg'otishga, milliy o'zlikni asrash bilan birga jahon madaniyatiga integratsiyalashishga yo'naltirildi. Zero, Behbudiy uchun jurnal va kitob nashr etish millatning ijtimoiy dardlarini davolashdagi eng samarali va eskirmaydigan ma'rifiy quvvat manbai bo'lib xizmat qildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Абдуазизова Н. Туркистон матбуоти тарихи. –Т.: Академия, 2000. - 238 б.
2. Saidov H. Jurnallarning eng birinchisi va yaxshisi.
https://oyina.uz/uz/article/108
3. Ойина журнали. (1914-1915) Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиш академияси. – Т: Академия нашриёти 2001. – Б.145.
4. Buxoroli bir kishi. Buxoroi sharifdan maktub // Tarjimon, 1884, № 47.
5. Айний С. Ойина, 1914ю 35-сон. 836-838-б.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.